

ASiantuntijalausunto

Apulaisprofessori Tatu Hyttinen

EDUSKUNNAN LAKIVALIOKUNNALLE

Asia: HE 65/2024 vp Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain 25 luvun 3 §:n muuttamisesta ja TPA 25/2024 vp Toimenpidealoite avioliittoon pakottamisen erillisen rikosnimikkeen säätämisestä ja pakottavan kontrollin rikostunnusmerkistön lisäämisestä lakiin

Aluksi

Lakivaliokunta on pyytänyt minulta kirjallista lausuntoa hallituksen esityksestä HE 65/2024 vp. Sen lisäksi minua on pyydetty ottamaan lyhyesti kantaa hallituksen esityksen yhteydessä käsiteltävään toimenpidealoitteeseen TPA 25/2024 vp.

Hallituksen esityksessä ehdotetaan, että eduskunta muuttaisi rikoslakia. Tarkoituksena on, että ihmiskauppaa koskevaan rikoslain säännökseen (rikoslain 25 luku 3 §) lisättäisiin ihmiskauppana rangaistavaksi pakkoavioliittoon tai siihen rinnastavaan liittoon saattaminen. Taustalla on eduskunnan ponsi vuodelta 2022, jossa edellytettiin kiirehtimään pakkoavioliiton kriminalisointia tai avioliiton pakottamisen rangaistavuuden selkeyttämistä rikoslaissa.

Hallituksen esitys perustuu huolelliseen ja laadukkaaseen lainvalmisteluun. Valmistelun aikana on huomioitu myös lausuntopalaute, joka on entisestään parantanut hallituksen esityksen laatua. Peruspalikat ovat siis kunnossa. Jäljempänä nostan kuitenkin esille muutamia kriittisiä huomioita lakivaliokunnan arvioitavaksi.

Toimenpidealoitteessa ehdotetaan säädettäväksi uusi rikostunnusmerkistö, jossa kriminalisoitaisiin pakkoavioliitto. Aloite siis eroaa hallituksen esityksestä, jossa pakkoavioliitto on tarkoitus kriminalisoida ainoastaan ihmiskauppana. Lisäksi aloitteessa ehdotetaan kriminalisoitavaksi niin sanottu pakottava kontrolli. Palaan toimenpidealoitteeseen lausuntoni lopuksi.

Lausuntonani esitän kunnioittavasti seuraavan.

Ehdotuksen hyväksyttävyys

Lähtökohtaisesti ehdotettua rikoslain muutosta voidaan pitää hyväksyttävänä ja perusteltuna. Pääsyy on Suomea sitova Istanbulin sopimus (Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta, SopS 53/2015), joka käytännössä sisältää pakkoavioliiton kriminalisointivelvoitteen. Erilaiset kansainväliset valvontaelimet ovat myös moittineet Suomea siitä, ettei täällä ole selkeästi kriminalisoitu pakkoavioliittoa. Hallituksen esitystä voidaankin pitää eräänlaisena vastauksen kansainväliseen kriminaalipoliittiseen paineeseen selkeyttää pakkoavioliiton rangaistavuutta rikoslaissa.

Toinen kysymys on, kuinka laajasta ongelmasta puhutaan, kun puhutaan pakkoavioliitoista. Hallituksen esityksessä on arvioitu, ettei ehdotuksella olisi mainittavia taloudellisia vaikutuksia, koska rikosvastuun täyttävät pakkoavioliittotapaukset tulisivat joka tapauksessa olemaan hyvin harvinaisia (hallituksen esityksen s. 37–38). Kyse voisi olla muutamista tapauksista vuosittain. Osin kyse voi olla piilorikollisuudesta, mutta pääsääntöisesti rikoslain kiristyksiltä on syytä edellyttää vaikuttavuutta. Rikoslakia ei pidä säätää turhan takia. Nähdäkseni nyt ei kuitenkaan olla turhan äärellä. Pakkoavioliitot ovat merkittävä ihmisoikeusloukkaus. Tästä seuraa, että jokainen tapaus on liikaa. Tämä yhdessä yllä kuvattujen kansainvälisten velvoitteiden kanssa puoltaa, että rikoslaissa selkeytetään pakkoavioliiton rangaistavuutta.

Mahdollista myös on, että epäiltyjä pakkoavioliittotapauksia seuloontuu rikosprosessiin odotettua enemmän. Näin voisi käydä esimerkiksi silloin, jos lakiin ehdotetulle termille ”pakkoavioliitto” muodostuisi oikeuskäytännössä odotettua laajempi merkityssisältö. Tämä on mahdollista, koska ”pakkoavioliitto” ei ole vakiintunut juridinen termi. Palaan tähän jäljempänä. Myös kansainvälisten suhteiden (siis ihmissuhteiden) lisääntyminen voi lisätä pakkoavioliittoja ja niiden riskiä. Eri-laisten selvitysten mukaan ylirajaiset liitot, maahanmuuttotausta ynnä muut vastaavat tekijät lisäävät pakkoavioliittoon päätyminen vaaraa. Näin johtopäätös on, että kriminalisointia voidaan puoltaa myös sillä, että sääntelylle on konkreettinen tarve.

Ehdotetun lainsäädäntöratkaisun perusteltavuus

Rikoslaki mahdollistaa jo nyt puuttumisen tilanteisiin, joissa henkilö on pakotettu avioliittoon. Teko-olosuhteista riippuen sovellettavaksi voisi tulla esimerkiksi pakottaminen (rikoslaki 25 luku 8 §), laitton uhkaus (rikoslaki 25 luku 7 §), mahdollisesti myös vapaudenriisto (rikoslaki 25 luku 1 §) tai sen törkeä tekemuoto (rikoslaki 25 luku 2 §). Mahdollista myös on, että pakkoavioliiton aikana syyllistytään erilaisiin rikoksiin, kuten seksuaalirikoksiin. Myös ihmiskauppakriminalisointia voidaan jo nyt soveltaa pakkoavioliiton kaltaisiin tilanteisiin, jos tekijä käyttää hyväksi esimerkiksi uhrin riippuvaista asemaa ja saattaa uhrin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.

Niinpä nyt ehdotettu rikoslainsäädännöllinen muutos voidaan hahmottaa ennen muuta tarkoituksena selkeyttää pakkoavioliittoon rangaistavuutta.

Selkeintä olisi sinänsä säätää uusi rikostunnusmerkistö, jossa pakkoavioliitto kriminalisoitaisiin. Näin on menetelty useissa maissa. Myös kansainvälinen kriminaalipoliittinen paine puoltaisi (josakin määrin) tämänkaltaista ratkaisua. Hallituksen esityksessä on kuitenkin päädytty toisenlaiseen ratkaisuun. Erilliskriminalisoinnin sijasta tarkoitus on nimenomaan selkeyttää avioliiton pakottamisen rangaistavuutta täsmentämällä ihmiskaupan rikostunnusmerkistöä. Pidän tätä ratkaisua perusteltuna. Perustelen kantani seuraavasti:

Jos pakkoavioliitto kriminalisoitaisiin erillisenä säännöksenä, siihen käytännössä täytyisi (rikosoikeuden systematiikkaa noudattaen) sisällyttää toissijaisuuslauseke (toissijaisuuslausekkeen mukaan teosta rangaistaisiin erillissäännöksen nojalla, jos teko ei olisi ihmiskauppana rangaistava). Näin voitaisiin ajatella, että erillissäännös täydentäisi ihmiskaupparikostunnusmerkistöä – eli niissä tilanteissa, joissa teko ei täyttäisi ihmiskaupan rikostunnusmerkistöä, siihen voitaisiin siltikin reagoida erillissäännöksellä. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Ilmeisenä vaarana olisi, että osa ihmiskaupan täyttävistä pakkoavioliittotilanteista tulisi arvioiduksi ja rangaistuksi nimenomaan erillissäännöksen nojalla. Syy olisi se, että erillissäännös alkaisi ohjata lainkäyttöviranomaisten oikeudellista harkintaa, koska pakkoavioliitot mielletäisiin nimenomaan pakkoavioliittorikoksen alaisiksi asioiksi, ei ihmiskaupaksi.

Koska erillissäännöksen rangaistusasteikko tulisi hyvin suurella todennäköisyydellä olemaan lievempi kuin ihmiskaupassa (jo perusmuotoisen ihmiskaupan rangaistusasteikko on varsin ankara eli vankeutta 4 kk – 6 v), erillissäännöksellä voisi olla ihmiskauppaa lieventävä vaikutus. Tarkoitansitä, että pakottamiselementin sisältäviä avioliittoja tai niihin rinnastuvia liittoja alettaisiin arvioida nimenomaan erillissäännöksen nojalla, vaikka ilman erillissäännöstä sama teko voisi käytännössä tulla arvioiduksi ja rangaistuksi ihmiskauppana. Näin ollen johtopäätökseni on, että rikosvastuuta pakkoavioliitosta tai siihen rinnastuvasta liitosta on perusteltua selkeyttää nimenomaan siten, että tarvittavat rikosoikeudelliset muutokset tehdään ihmiskaupparikoksen tunnusmerkistöön.

Käsitteisiin liittyvät ongelmat

Hallituksen esityksen mukaan rangaistavaa olisi (ihmiskauppatunnusmerkistön edellyttämällä tavalla) saattaa toinen pakkoavioliittoon tai siihen rinnastettavaan liittoon. Pidän ensinnäkin perusteltuna, että pakkoavioliittoon saattamista koskeva rangaistavuus kattaisi (rekisteröidyn) avioliiton

lisäksi avioliittoon rinnastuvat (epäviralliset) liitot. Näin siksi, että erilaisten epävirallisten avioliittojen rooli pakkoavioliitoissa lieenee Suomessa keskeisin.

Avioliittoon rinnastuvia liittoja on vaikeaa määritellä laissa rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen edellyttämällä täsmällisyydellä. Niinpä on realistista lähteä siitä, että epävirallisten liittojen merkityssisältö täsmentyy vasta oikeuskäytännössä. En pidä tätä ongelmana. Tyypillistä on, että jotkut lakiin kirjatut käsitteet saavat tarkemman merkityssisältönsä vasta oikeuskäytännön kehityksessä. Lisäksi lausuntopalautteen perusteella hallituksen esityksessä on täsmennetty avioliittoon rinnastuvan liiton merkityssisältöä. Niinpä hallituksen esitys tarjoaa hyvän perustan lainsoveltajalle arvioida avioliittoon rinnastuvan liiton merkityssisältöä. Kiinnitän kuitenkin lakivaliokunnan huomiota seuraavaan:

Hallituksen esityksen mukaan pakkoavioliiton tai siihen rinnastettavan liiton käsitteet eivät kata avoliittoa (hallituksen esityksen s. 54). Käsittääkseni useissa muissa laissa avoliitto kuitenkin vertaantuu avioliittoon, jos avoliitoissa olevilla on tai on ollut yhteisiä lapsia. Tästä voitaisiin systemaattisella tulkinnalla päätyä siihen, että avoliitto yhdessä yhteisten lasten kanssa muodostaa avioliittoon vertaantuvan suhteen. Jos tarkoitus kuitenkin on, että myös tämänkaltaiset tilanteet (avoliitto + yhteiset lapset) jäävät ehdotetun rikoslainsäädännön ulkopuolelle, tämä voisi olla hyvä täsmentää lain esitöissä. Niinpä esitän lakivaliokunnan pohdittavaksi, olisiko tähän asiaan syytä kiinnittää huomiota valiokunnan lausunnossa.

Myös lakiin lisättäväksi ehdotettu pakkoavioliitto-termi on hankala. Edellä toteamallani tavalla termillä ei ole vakiintunutta merkityssisältöä. Suurin hankaluus seuraa siitä, että hallituksen esityksen mukaan myös vapaaehtoisesti alkanut liitto voi olosuhteiden muuttuessa muuttua ihmiskauppana rangaistavaksi pakkoavioliitoksi (ks. hallituksen esitys s. 53). Oikeuskäytännössä ratkaistavaksi jäänee, missä määrin esimerkiksi avioliiton aikana mahdollisesti muodostuvat taloudelliset riippuvuussuhteet voivat johtaa pakkoavioliiton kaltaiseen tilanteeseen ja siten myös vastuuseen ihmiskaupasta. Nostan esille yhden esimerkin. Hallituksen esityksen mukaan pakkoavioliitto viittaa muun muassa tilanteisiin, jossa puolisoilla ei ole tosiasiallista vapautta itse päättää avioliitosta tai siihen rinnastettavasta liitosta irtautumisesta (hallituksen esityksen s. 53). Voisin olettaa, että avoliitoissa pysytään usein taloudellisesta pakosta, on yhteistä asunovelkaa, lapset, jotka tarvitsevat säällisen kodin ja niin edelleen. Toinen voi myös käyttää taloudellista painostusta tukemaan yhdessä pysymistä, vaikka toinen haluaisi erota.

Itse lähtisin siitä, että tämänkaltaisissa tilanteissa rangaistavuuden kynnys on syytä pitää riittävän korkealla. Mahdollista olisi esimerkiksi korostaa, etteivät taloudelliset riippuvuussuhteet tai niistä

seuraavat hankaluudet irtaantua avioliitosta sellaisenaan tarkoita, että kyse olisi ihmiskauppana rangaistavasta pakkoavioliitosta. Jo tämänkaltaisen kannanotto voisi (tarvittavalla tavalla) nostaa säännöksen soveltamiskynnystä. Asian arvioinnissa on toisaalta huomioitava lakivaliokunnan aikaisempi lausunto, jossa vaikuttaa korostuneen rangaistavuuden rajan mataluus, esimerkiksi se, että ihmiskauppaan voi syyllistyä jo hienovaraisella psyykkisellä manipulaatiolla tai painostamisella (ks. LaVM 15/2014 vp). Voisikin olla eduksi pohtia, kuinka lakivaliokunnan aikaisemmat kannanotot soveltuvat tilanteisiin, joissa on kyse nimenomaan avioliiton aikana muodostuneista taloudellisista riippuvuussuhteista tai esimerkiksi taloudellisesta painostuksesta.

Avioliittolain mukainen pakkoavioliiton kumoaminen ja rikosvastuu

Vuonna 2023 lisättiin avioliittolakiin mahdollisuus kumota avioliitto niissä tilanteissa, joissa kyse on pakkoavioliitosta (ks. aiheesta HE 172/2021 ja LaVM 26/2022 vp). Tuolloin käsittääkseni pohdittiin, pitäisikö pakkoavioliiton kumoamissäännöstä valmistella yhdessä mahdollisten rikosoikeudellisten muutosten kanssa. Näin ei tehty, vaan avioliittolakiin tehdyt muutokset ja nyt ehdotetut rikoslain muutokset ovat käytännössä valmisteltu omia polkujaan. Nostan seuraavaksi esille muutamia ongelmia, joita näiden kahden sääntelyn välille voi tulkintani mukaan ilmaantua.

Pakolla solmitun avioliiton kumoaminen on hakemusasia (eli kanne avioliiton kumoamiseksi pannaan vireille käräjäoikeudessa hakemuksella, avioliittolain 30 a §). Tästä ilmeisesti seuraa, että pakkoavioliittoa ei voida kumota rikosasian yhteydessä. Jos oletetaan, että kyse on rekisteröidystä pakkoavioliitosta ja tekijä (pakottaja) tuomitaan rangaistukseen ihmiskaupasta, epäselväksi jää, kuinka tuomion lopputulos vaikuttaa avioliiton voimassaoloon. Pitääkö asianomistajan (eli uhrin) laittaa rikostuomion jälkeen käräjäoikeudessa vireille erillinen hakemusasia avioliiton kumoamiseksi? Tämä vaihtoehto vaikuttaisi itsestäni erikoiselta.

Toinen ongelma on seuraava. Siviilioikeudellisessa sääntelyssä (eli kumottaessa pakkoavioliittoa avioliittolain nojalla) ” – –avioliittoon pakottamisen on tullut liittyä avioliiton aikaansaamiseen ja puolison tahdonmuodostukseen avioliiton solmimisessa.” (näin asia todetaan hallituksen esityksessä HE 172/2021 vp s. 27). Sen sijaan avioliiton solmimisen jälkeiset tapahtumat eivät ole siviilioikeudellisen sääntelyn mukaan peruste avioliiton kumoamiselle. Ihmiskaupparikoksena tuomitavaan pakkoavioliittoon voisi kuitenkin syyllistyä myös niissä tilanteissa, joissa avioliitto on avioliiton aikana muodostunut pakkoavioliitoksi (nyt tarkasteltava hallituksen esitys s. 53). Käsittääkseni tämä ristiriita voi johtaa varsin ongelmalliseen lopputulokseen. Oletetaan, että avioliitto on solmittu vapaaehtoisesti, mutta tilanne on muodostunut pakottavaksi esimerkiksi uhkaavan avioeron myötä. Periaatteessa oltaisiin tilanteessa, ettei pakkoavioliittoa saa kumotuksi, vaikka tekijä tuomittaisiin ihmiskaupasta pakkoavioliiton perusteella. Tulkinta vaikuttaa erikoiselta, mutta

siihen voidaan päätyä luettaessa samaan aikaan hallituksen esitystä HE 172/2021 (avioliittolaki) sekä nyt tarkasteltavaa hallituksen esitystä HE 65/2024 vp.

Kuvatun kaltaiset ongelmat eivät varmasti olisi tyypillisimpiä. Todennäköisesti rikosprosessiin usein myös päädyttäisiin vasta rekisteröidyn (pakko)avioliiton kumoamisen jälkeen. Ihmiskaupparikos on kuitenkin virallisen syytteen alainen rikos eli syyttäjä ei ole sidottu osapuolten aviostutukseen. On siis sinänsä täysin mahdollista, että pakkoavioliitto päättyy rikosprosessiin tilanteessa, jossa pakkoavioliittoa ei ole vielä kumottu. Selkeyden vuoksi voisikin olla eduksi, että lakivaliokunnassa konkretisoitaisiin, mikä vaikutus rikostuomiolla on mahdollisen rekisteröidyn avioliiton pysyvyyteen.

Itsekriminointisuojaan liittyvät ongelmat

Avioliittolakia muutettaessa katsottiin, että hakijan on esitettävä uskottava näyttö avioliittoon pakottamisesta (HE 172/2021 vp s. 13 ja 27 sekä LaVM 26/2022 vp s. 6.). Jo tätä näyttökynnystä pidettiin vaativana ja rikosasiassa näyttökynnys on korkeampi. Tästä seuraa, että rikosprosessissa on pyrittävä hyödyntämään kaikkea saatavilla olevaa näyttöä.

Periaatteessa on mahdollista, että pakkoavioliittoasia konkretisoitu aluksi siviiliriitana (eli riitautuneena hakemusasiana), joissa osapuolilla on erilainen velvollisuus puhua totta kuin rikosasiassa. Jos siviiliriidan päätteeksi katsotaan, että kyseessä on ollut purkuedellytykset täyttävä pakkoavioliitto, asiassa on todennäköisesti perusteet aloittaa myös esitutkinta. Eritahitiset prosessit voivat olla ongelmallisia itsekriminointisuojan näkökulmasta. Näin etenkin silloin, jos (ja kun) rikosprosessissa pyritään hyödyntämään siviiliprosessissa kertynyttä aineistoa. Tähän problematiikkaan voi olla hankala puuttua lain valmistelussa. Selkeyden vuoksi (ikään kuin lainsoveltajaa muistuttaen) voisi kuitenkin olla perusteltua todeta, että rikosasiassa on huomioitava mahdolliset itsekriminointisuojauslittuvuudet, jos rikosasiaa on edeltänyt avioliittolain mukainen pakkoavioliiton purkaminen.

Toimenpidealoite TPA 25/2024 vp

Toimenpidealoite on laadittu huolellisesti ja siinä esitetään tärkeitä huomioita sukupuolistuneen väkivallan vastustamiseksi. Ensinnäkin aloitteessa ehdotetaan, että pakkoavioliittojen ja niihin rinnastettavien liittojen tulisi sisältyä jatkossa ihmiskauppasäännökseen, mutta sen lisäksi rikoslakiin tulisi lisätä erillinen pakkoavioliittokriminalisointi. Tämä olisi sinänsä täysin mahdollista toteuttaa, jos (ja kun) erillissäännökseen lisättäisiin niin sanottu toissijaisuuslauseke, jonka mukaan erillissäännöstä sovelletaan vain, jos teko ei ole ihmiskauppana rangaistava. Itse en kuitenkaan pidä toimenpidealoitteen sisältämää edotusta kannatettavana. Selkeämpää (ja käytännössä myös

tehokkaampaa) voisi olla, että pakkoavioliitto-ongelmaan reagoidaan nimenomaan hallituksen esityksessä esitetyn tavoin eli ainoastaan ihmiskaupan tunnusmerkistöä täydentämällä. Argumenttini näkemykseni tueksi olen esittänyt edellä.

Toiseksi toimenpidealoitteessa ehdotetaan pakottavan kontrollin kriminalisointia. Tätä ehdotusta on syytä harkita huolellisesti. Esimerkiksi tietotekninen kehitys voi johtaa tilanteeseen, jossa erilaiset kontrollin- ja tarkkailun muodot mahdollistuvat entistä laajemmin. Erilaisiin ongelmatilanteisiin voidaan jo nyt reagoida useilla rikostunnusmerkistöillä (esimerkiksi vainoaminen on kriminalisoitu), mutta tietäntyyppinen vakava henkinen painostus jää Suomen rikoslaissa hiukan katveeseen. Nostan kuitenkin esille, ettei pakottavan kontrollin määrittely ja kriminalisointi olisi aivan yksinkertaista. Asia edellyttäisi perusteellista valmistelua.

Olen siinä käsityksessä, että pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelmassa on jo todettu tarve pakottavan kontrollin kriminalisoinnille selvittämiseksi. Tästä voisi päätellä, että mikäli kriminalisoinnin tarve tunnustetaan, asiassa ryhdytään lainsäädännöllisiin toimenpiteisiin. Yleisesti ottaen pidän perusteltuna etenemistapaa, jossa ensiksi virkatyönä arvioidaan kriminalisoinnin tarve ja sen jälkeen tehdään poliittiset päätökset mahdollisesta lainsäädäntötyöhön ryhtymisestä.

Olenneisimmat suositukset lakivaliokunnalle

Suosittelen lakivaliokuntaa täsmentämään ensinnäkin sitä, onko (pakko)avioliittoa pidettävä (pakko)avioliittoon rinnastuvana, jos avoliitossa olijoilla on tai on ollut yhteisiä lapsia.

Toiseksi suosittelen lakivaliokuntaa pohtimaan ja arvioimaan, kuinka helposti taloudelliset riippuvuussuhteet tai taloudellinen painostus voivat avoliiton aikana johtaa rikosvastuuseen pakkoavioliittoon perustuvasta ihmiskaupasta. Kuten edellä totesin, hallituksen esityksen mukaan pakkoavioliitoksi luettaisiin myös tilanne, jossa puolisoilla ei ole tosiasiallista vapautta itse päättää avoliitosta tai siihen rinnastettavasta liitosta irtautumisesta. Tosiasiallinen vapaus irtaantua liitosta on suhteellinen käsite tilanteissa, joissa puoliso on käytännössä riippuvainen toisen tuloista ja/tai varallisuudesta.

Helsingissä 5.9.2024

Tatu Hyttinen

OTT, VTM, VT, rikosoikeuden apulaisprofessori